

STAATSGEVAARLIJKE REYNAERTEPIEK

Over *Boudewijn* (1919) en *Felix die Pallieter* maakte

KEVIN ABSILLIS

Afb. 1 Portret van Felix Timmermans (1886-1947), omstreeks 1918 (collectie Letterenhuis).

‘Ik heb mij altijd laten wijs maken dat er achter dierenepossen betekenis verscholen zijn en dat het een soort van list is om zijn gal uit te spuwen op een niet te bestraffen wijze.’¹ Aldus begon Felix Timmermans een eigenzinnige stand van zaken in de Reynaertstudie, die hij naar alle waarschijnlijkheid in 1919 op het papier zette. De auteur vervolgde:

Zo zegt mij een vriend dat het schone Vlaamse Epos van Reynaert de Vos niets anders is dan een satyre op personen waartegen de dichter een persoonlijke vete had. ‘Nee’, zegt een andere vriend: ‘Reynaert de

Vos heeft een politieke betekenis!' Reynaert is voor hem het Vlaamse Volk dat tegen de Franskiljons en uitzuigers van die dagen opstond. Maar dan heb ik nog een andere vriend, een Filosoof en die weet mij te bewijzen A plus B dat Reynaert de verpersoonlijking is van de zuivere rede, en door een voorloper van Hegel is geschreven. Doch een vierde vriend die aan hedendaagse mystiek doet, zegt mij, dat al die andere vrienden de diepte van Reynaert niet hebben gevat omdat ze het niet bezien hebben in het occulte of Esoterische licht der grote mysterieën. [...] Voor hem is heel het werk de mythe van de zon!²

Op de vraag wie van deze Reynaertdeskundigen het dichtst de waarheid benaderde, moest Timmermans het antwoord schuldig blijven. 'Ik weet niet wie van die vier gelijk heeft', staat er in zijn aantekeningen. Eigenlijk voerde hij zijn vrienden op om dit punt maken: 'Reynaert moet wel breedmenschelijk zijn om aan vier verschillende elementen spijs te geven.'³

Felix Timmermans had zelf al vroeg van de Reynaertepiek gesmuld – om even het register van de auteur aan te houden. Dat blijkt uit zijn romandebuut *Pallieter*, dat van augustus 1912 tot en met september 1914 op één hoofdstuk na volledig was voorgepubliceerd in het Nederlandse tijdschrift *De Nieuwe Gids* en in de zomer van 1916 door de eveneens Nederlandse uitgeverij Van Kampen in boekvorm was uitgebracht. De avonturen van de professionele flierefluitter Pallieter bevatten verwijzingen naar het middeleeuwse dierenepos. Pallieters huis, dat aan een bocht in de Nete ligt te blinken, heet bijvoorbeeld 'De Reynaert'.⁴ En in de buurt van deze vossenburcht houdt zich een kater op die als 'Tybaert' door het leven trippelt.⁵

In vroege versies van Timmermans' roman heette Pallieters hond bovendien nog Courtois,⁶ een knipoog naar het bekakt-hoofse hondje uit *Van den vos Reynaerde*. Voor de tekst in de openbaarheid werd gegeven, wijzigde de auteur deze naam echter nog in Loebas. Dat klonk meteen een flink stuk sympathieker ten aanzien van de trouwe viervoeter die Pallieter letterlijk goede spandiensten bewijst (Pallieter rijdt in de roman nog geregeld uit in een hondenkar). Niet lang na *Pallieter* zou Courtois toch nog opduiken in het officiële werk van Timmermans. In het tijdens het laatste oorlogsjaar geschreven *Boudewijn* voert Timmermans onder die naam een arrogante poedel op die de baas speelt over het leengoed Nethentater en profiteert van de slavenarbeid van een ezel genaamd Boudewijn. Veel nadrukkelijker nog dan *Pallieter* knoopt dit berijmde dierenepos aan bij de Reynaerttraditie. Bovendien bewijst *Boudewijn* dat de beroemde vos voor Timmermans, net als voor de in zijn aantekeningen

Afb. 2 Boudewijn in ketenen, omslagtekening voor *Boudewijn* (1919) door Felix Timmermans.

geciteerde vrienden annex Reynaertdeskundigen, wel degelijk een specifieke betekenis had.

In dit artikel zal ik aantonen dat deze betekenis aansloot bij de vriend die Reynaert zag als de belichaming van het Vlaamse verzet 'tegen de Franskiljons'. Daarnaast zal ik duidelijk maken dat een dergelijke recuperatie van de Reynaertmaterie in het tijdens de Eerste Wereldoorlog bezette België niet vrijblijvend of onschuldig was. Sterker, in wat volgt werk ik de stelling uit dat Timmermans figuren en thema's uit de Reynaerttraditie benut om een draagvlak te scheppen voor anti-Belgische en activistische overtuigingen. Deze overtuigingen ontwikkelt de auteur pas ten volle tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar ze komen niet uit het niets. Al ruim voor de oorlog radicaliseerde Timmermans en in het nog goddeels voor augustus 1914 voltooide *Pallietier* zijn van die radicalisering al enkele sporen te vinden. Bij die vroege sporen begin ik mijn onderzoek. Daarna neem ik *Boudewijn* onder de loep.

Pallieter versus vadertje staat

De eerste bladzijden van *Pallieter* staan helemaal in het teken van een nieuw begin. De wind keert, de zon komt op, de lente breekt aan. Om ook zijn persoonlijke wedergeboorte symbolisch te onderstrepen, neemt het hoofd- en titelpersonage een duik in de Nete, ‘in zijn blooten flikker’.⁷ De regeneratie van mens en natuur luidt meer in dan het jaarlijkse afscheid van de winter. Het seizoen van de koude en de dood mag hier gerust worden gelezen als symbool van het kleurloze burgermansbestaan. Zeker de vanzelfsprekende naaktheid van het lichaam is een beproefd motief om verzet aan te tekenen tegen de huichelachtigheid en morele bekrompenheid van de bourgeoisie.

Behalve uit zijn occasionele nudisme spreekt Pallieters verzet tegen het burgerlijke bestaan uit zijn geringe inspanningen om ‘beschaafd’ te spreken, zijn gebrek aan tafelmanieren en een schaamteloze omgang met zijn eigen en andermans lichaamsopeningen. Krenterigheid en hebzucht zijn hem verder vreemd. Anders dan de ‘hardwerkende’ burger draagt Pallieter ook maar weinig bij aan de economie. Een vaste baan heeft hij niet. Liever dan brood te eten in het zweet zijns aanschijs ‘melkt’ Pallieter de dag. Daarbij lapt hij regels en gebruiken immer goedgemutst aan zijn blote voeten, traditionele gezagdragers zoals de veldwachter en de pastoor krijgen geen vat op hem.

Zo beschouwd lijkt Pallieter het sjabloon van een generiek non-conformisme, en dat is hij ook. Maar zijn antiburgerlijkheid kan nog specifiekere worden opgevat als een verzet tegen Belgische codes en franskiljonse maniertjes. Uit de roman zoals die in 1916 in boekvorm werd uitgebracht, blijkt dit veeleer indirect. Bijvoorbeeld uit de afwijzende reactie van Pallieter op het nieuws dat in zijn ongerepte vallei een spoorweg zal worden aangelegd en dat de Nete zal worden gekanaliseerd. De aangekondigde ingrepen mogen representatief heten voor het Belgische industriële beleid. Dit beleid had van het in 1830 ontstane koninkrijk in nauwelijks driekwart eeuw de vijfde economische macht ter wereld gemaakt, maar de financiële vruchten van deze weergalozе vooruitgang waren toch voornamelijk ten goede gekomen aan wat tegenwoordig de ‘one percent’ wordt genoemd – en die ene procent sprak in België toen uiteraard Frans. Bovendien had het Belgische moderniteitsproject een hoge tol geëist van rurale gemeenschappen en het leefmilieu. Dat Pallieter een door industrialisering bedreigd landschap op het einde van de roman vaarwel zegt en de wijde wereld intrekt, is wel degelijk een ecologistisch statement avant la lettre, maar het lijkt

tegelijk het product van een Vlaams opstandigheidsverlangen en een kritiek op de eenzijdige moderniseringsambities van vadertje staat.⁸

Dit neemt allemaal niet weg dat de anti-Belgische teneur van *Pallieter* erg voorzichtig blijft vergeleken bij de kritische noten die Timmermans oorspronkelijk op zijn zang had. Deze noten zijn wel nog op te vangen in bewaard gebleven vroege versies van de roman, die in handen zijn van een privéverzamelaar, maar in 2000 door August Keersmaekers konden worden bestudeerd en op historisch-kritische wijze werden geëditeerd. In een gesneuvelde proloog bij de roman, waarin wordt verklaard hoe Pallieter zich zijn zorgeloze bestaan kan veroorloven, weerklinkt meteen kritiek op het koloniale project van België in Congo.⁹ Maar nog relevanter is het kleine dozijn overgeleverde prefiguraties van het hoofdstuk dat als ‘Het tweegevecht’ in de roman belandde. In de finale versie (uit 1916 dus) krijgt Pallieter het in dit tafereel aan de stok met de jonge graaf van Dendersteen, die in een café hoog opgeeft over zijn grondbezit. Nadat hij zich door hem beledigd weet, daagt de graaf Pallieter uit tot een duel. De uitkomst van de scène is genoegzaam bekend: Pallieter kiest als wapen het kanon, laat een klinkende scheet in het gezicht van de verbouwereerde edelman en slaat schaterlachend op de vlucht.

In de prefiguraties ontmoet Pallieter echter geen verwaande edelman, maar een pensioengerechtigde Franstalige officier.¹⁰ Zijn attributen alleen al spreken boekdelen: een ‘cravache’ (paardenzweepje), een paar witte handschoenen en een ‘cigarette’, die wordt uitgespeeld tegen de Vlaamse pijp van Pallieter. Net als in de roman draait deze ontmoeting uit op een vernedering van Pallieters opponent – de *patriotard* verlaat het strijdperk ‘rood als de kam van een haan’, aldus twee van de prefiguraties. In weer een andere versie is er sprake van een ‘officierke’ met een ‘rood lintje’ dat zich presenteert als een ‘verdediger des vaderlands’. Daarop stelt Pallieter het concept vaderland op spottende wijze ter discussie. Hij noemt het officierke een ‘landsvreter’ en verwijt hem oorlogszucht.

‘Het tweegevecht’ is het enige hoofdstuk uit *Pallieter* dat niet werd voorgepubliceerd in *De Nieuwe Gids*. Waarom is niet met zekerheid te achterhalen, maar het vermoeden bestaat dat Willem Kloos de klinkende scheet die Pallieter uit zijn kanon liet knallen, te ‘triviaal’ zou hebben gevonden.¹¹ Van de definitieve versie beschikken we alleen over de in de eerste druk weergegeven tekst.¹² Wanneer Timmermans zijn roman ontdeed van communautair gesteggel en openlijke kritiek op vadertje staat, blijft bijgevolg onduidelijk. Gebeurde dit nog voor het uitbreken van de oorlog, begin augustus 1914? Of tijdens een

laatste redactieronde in 1915:¹³ De laatste hypothese kan vluchtig beschouwd aannemelijk lijken: alsof Timmermans tijdens het persklaar maken van zijn boek beseftte dat Pallieters gebrek aan vaderlandsliefde in het bezette België vooral niet te luidruchtig mocht worden geëtaleerd. Deze veronderstelling valt echter moeilijk te rijmen met de standpunten die Felix Timmermans tijdens de jaren van Duitse bezetting innam en vanaf 1916 openlijk verkondigde. Op het ogenblik dat *Pallieter* in boekvorm verscheen, was de auteur al tot over zijn oren betrokken bij het activisme. Een verrassing was dat beslist niet.

Timmermans en het activisme

Felix Timmermans had al geruime tijd voor de Duitse invasie van augustus 1914 een gloeiende hekel aan de Belgische staat gekweekt. Naar het zich laat aanzien werd zijn afkeer sterk gevoed door contacten met het Algemeen Nederlandsch Verbond, waarvan de in november 1905 te Lier opgerichte afdeling een broeinest van anti-Belgicisme was. Niet lang nadat Timmermans zich als een van de eersten had aangesloten bij deze afdeling,¹⁴ liet hij een opmerkelijk signaal van een verhevigd politiek bewustzijn optekenen in het lokale blaadje *Lier vooruit*. De twintigjarige jongeman vond het in het voorjaar van 1906 namelijk nodig om te protesteren tegen de patriottische sfeer die het feestgedruis ter ere van 75 jaar België had losgemaakt. Het zinde hem niet dat de succesvolle opstand tegen de Noordelijke Nederlanden in 1830 werd verheerlijkt. Daar was geen enkele reden toe:

Ik spreek hier als Vlaming, en als Vlaming heb ik het recht te zeggen, dat onze huidige dagen voor ons beklagenswaardig, noodlottig zijn. Onder de regeering van Willem I mochten wij onze taal spreken, toen vonniste men ons niet in eene vreemde taal, toen waren wij een volk, en men liet het ons zijn. Nu radbraakt men onze taal... maar ach, wat wil ik nog veel zeggen, wij zijn dat onnatuurlijk leven nu zoo gewoon geworden dat wij het niet meer voelen.¹⁵

Veel argumenten wilde de *party pooper* van dienst niet aan de kwestie verspillen. Hij volstond met een verwijzing naar *De omwenteling van 1830*, waarin de Brusselse advocaat en publicist Maurits Josson met grote stelligheid had gedemonstreerd dat de opstand tegen het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden een Frans complot was. De liberale, heftig Vlaamsgezinde Josson liet geen

gelegenheid voorbijgaan om tegen allerlei vormen van verfransing tekeer te gaan.¹⁶ Dit deed hij als medeoprichter en lid van diverse organisaties (o.a. de Liberale Vlaamsche Bond, de Vlaamsche Volkspartij, het Nationaal Vlaamsch Verbond), maar ook in publicaties als het door Timmermans genoemde *De omwenteling van 1830*, dat in 1913 in uitgebreide vorm onder de nog sprekender titel *Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië* (1913) zou verschijnen.

Aan het einde van zijn interventie in *Lier vooruit* klonk Timmermans behalve cynisch ook nog lichtjes profetisch: "t Is waar nu zijn wij 75 jaar *vrije Belgen*. Maar in den naam van God toch! wie heeft het gedacht gekregen, Walen en Vlamingen bijeen te duwen en hem [sic] te betitelen met "Belgen". Belgen bestaan niet. Walen zijn Walen en Vlamingen zijn Vlamingen!".¹⁷ Zes jaar later zou Jules Destrée in zijn legendarische *Lettre au roi* nagenoeg hetzelfde constateren, zij het met andere drijfveren, met wat meer gevoel voor retoriek en voorts met veel meer impact.

Naast zijn contacten met het Algemeen Nederlandsch Verbond droegen Antoon Thiry en Reimond Kimpe bij aan Timmermans' almaar fellere flamingantisme. Onder invloed van beide vrienden trad hij bijvoorbeeld toe tot het Vlaamsche Veem, een geheim genootschap opgericht door de net genoemde *Prinzipienreiter* Maurits Josson.¹⁸ Thiry en Kimpe stonden ook aan de basis van het blad *De bestuurlijke scheiding*, dat in het voorjaar van 1914 in Gent werd opgericht en aanstuurde op de federalisering en opsplitsing van België. Ten overvloede: dit alles speelde zich af op een ogenblik dat de Duitse troepen zich nog netjes aan hun eigen kant van de grens ophielden, zij het wel in almaar grotere staat van paraatheid. *De bestuurlijke scheiding* kende een erg beperkte verspreiding. Tussen de 219 abonnees prijkte wel de naam van Felix Timermans.¹⁹

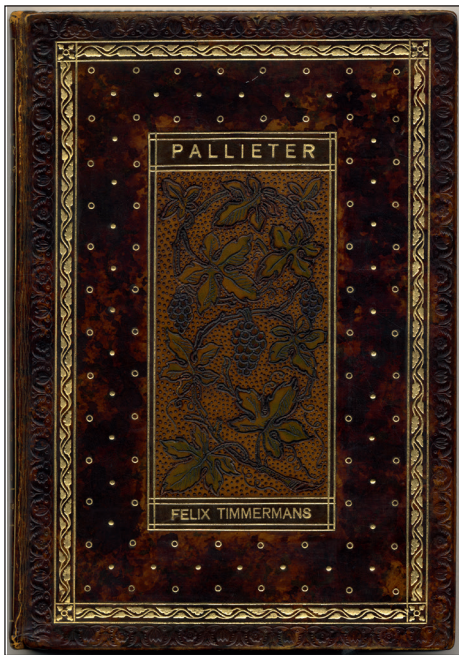
De bestuurlijke scheiding mag dan al een marginaal fenomeen zijn geweest, het bevatte de kiemen van Jong-Vlaanderen, de eerste activistische kern die op 24 oktober 1914 in Gent werd opgericht, nog geen twee weken nadat die stad door de Duitsers was veroverd. Toen Jong-Vlaanderen op 27 oktober 1914 een beginselverklaring opstelde, vooralsnog zonder hieraan enige ruchtbaarheid te geven, waren Reimond Kimpe en Antoon Thiry van de partij. Felix Timmermans niet. Dat kon ook moeilijk anders want die was na het beleg van Lier eind september naar Kortrijk gevlucht. Daar verbleef hij nog altijd toen op 17 oktober ook die stad door de Duitsers werd ingenomen.²⁰ Er zat voor Timmermans en de zijnen weinig anders op dan terug te keren naar huis. Na een afmattende tweedaagse reis per spoor en te voet wachtte hun daar een verschrik-

kelijk schouwspel. Lier was door brand en beschietingen zwaar gehavend. Het landschap rond de stad waar Timmermans in *Pallierter* zo lyrisch over had geschreven, was er niet minder erg aan toe. Bovendien was de kanthandel van Timmermans, net als de meeste andere winkels in Lier, in de nasleep van het beleg geplunderd. Kortom, op het ogenblik dat in Gent enkele jonge Vlaamse waaghalzen onder aanvoering van de Nederlandse hervormde predikant Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard collaboratieplannen smeedden, had Timmermans wel wat anders aan zijn hoofd. Een jaar later echter, toen Jong-Vlaanderen zijn oorspronkelijke beginselverklaring herzag, was Timmermans wel betrokken. Op 5 december 1915 ondertekende hij een document dat de verdwijning van 'de staat en naam België' eiste en voorzag in de oprichting van 'een Koninkrijk Vlaanderen'. Dit koninkrijk zou in 'staathuishoudkundige en militairen zin met Duitschland verbonden' zijn.²¹

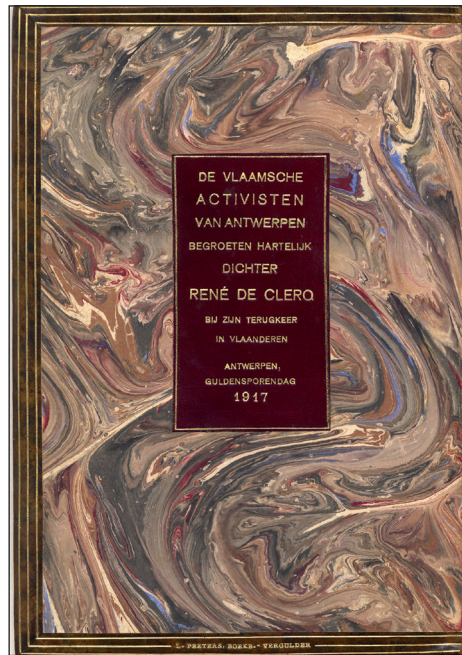
Timmermans' daad was veel meer dan een vriendendienst of een bevestiging. Al in november 1915 had hij zich in de met Duits geld gefinancierde krant *De Vlaamsche post* solidair verklaard met René de Clercq en Antoon Jacob. Deze vanuit onbezet Nederland opererende hoofdredacteuren van het anti-Belgische blad *De Vlaamsche Stem* waren wegens onvaderlandse activiteiten uit Belgische rijksdienst ontslagen. Ze groeiden vervolgens razendsnel uit tot de belangrijkste martelaren van de Vlaamse zaak.²² Nauwelijks drie dagen nadat hij de herziene beginselverklaring van Jong-Vlaanderen officieel was bijgetreden, hield Timmermans in *De Vlaamsche post* een romantisch en met uitroptekens doorspekt pleidooi voor een zelfstandig koninkrijk Vlaanderen. Dit hoorde zich wat hem betreft uit te strekken 'van af de Limburgse Maas, tot waar de zee haar baren slaat tegen de muren van Duinkerken!'.²³

'Het Koninkrijk der Vlaming! En dan is iedereen onze vriend!'²⁴ Voor Felix Timmermans was het anderhalf jaar na het losbarsten van de oorlog betrekkelijk simpel wat er diende te gebeuren. Voor zover dit indirect nog niet genoeg gebleken was, maakte hij in een nieuwe bijdrage in *De Vlaamsche Post* op 30 december 1915 duidelijk wat hij dacht van de toenmalige Belgische regering, die zich in de Normandische havenstad Le Havre had teruggetrokken. In een nogal warige poging om het Bijbelse kerstverhaal te projecteren op de geboorte van het koninkrijk Vlaanderen – die geboorte had zich in de verbeelding van Timmermans tijdens de oorlog voltrokken – vergeleek de auteur de regering in Le Havre met de bloeddorstige vorst Herodes.²⁵ In *Het kindeken Jezus in Vlaanderen*, het verhaal waaraan de auteur niet veel later begon te schrijven en dat medio 1917 in boekvorm zou verschijnen, vallen echo's van deze gedachte op te vangen.²⁶

Samengevat, omstreeks de tijd dat *Pallieter* in de zomer van 1916 werd gepubliceerd, opereerde Timmermans open en bloot in activistische kringen. Toen deze roman een groot succes werd in Nederland en Vlaanderen – in minder dan een jaar tijd moest hij drie keer worden herdrukt – werd de Pallieterfiguur zonder veel reserve voor de goede zaak gerecupereerd. Dat de activistische student Wies Moens in *Pallieter* ‘een heerlijke poging’ ontdekte ‘om weer eens de Vlaams-nationale psychè te konkretizeren in een type-personnage’, klonk in de context van het bezette België niet onschuldig, zeker niet omdat die uitspraak werd opgetekend in een publicatie die verbonden was aan de door de Duitse bezetter intussen vernederlandste universiteit van Gent (de zogenaamde Von Bissing-universiteit).²⁷ Nog minder onschuldig was de rol die *Pallieter* aangenomen kreeg in de Guldensporenviering in de Antwerpse Thaliazaal in 1917.

Afb. 3a Door Laurent Peeters ontworpen luxe-exemplaar van de onverbiddelijke bestseller *Pallieter*, overhandigd aan activisme-boegbeeld René de Clercq op de Guldensporenviering in 1917 in de Thaliazaal te Antwerpen (collectie Letterenhuis).

Afb. 3b ‘De Vlaamse activisten van Antwerpen begroeten hartelijk dichter René De Clercq [sic] bij zijn terugkeer in Vlaanderen’: opdracht in het luxe-exemplaar van *Pallieter* (collectie Letterenhuis).

Bij deze gelegenheid werd René de Clercq gehuldigd. De grote martelaar van het activisme was intussen uit Nederland teruggekeerd om een mandaat op te nemen in de Raad van Vlaanderen.

Om De Clercq voor zijn engagement te bedanken, werd hem bij deze gelegenheid een exemplaar van *Pallieter* geschonken.²⁸ Het was een tweede druk, gebonden in een speciaal door Laurent Peeters ontworpen luxeband met daarop de boodschap: 'De Vlaamsche activisten begroeten hartelijk dichter René De Clerq [sic] bij zijn terugkeer in Vlaanderen / Antwerpen, Guldensporenslag 1917.'²⁹ Het was Marten Rudelsheim die het geschenk aan de dichter overhandigde. Hij verklaarde toen volgens een verslaggever dat De Clercq de belichaming was van *Pallieter*, namelijk een 'gezonden, joligen, natuurdronken, breed zich uitlevenden Vlaming'.³⁰ De hele vertoning wekte de toorn op van de clandestiene, passivistische pers. In het in Antwerpen gedrukte blad *De Vlaamsche Wachter* wond ene Joris zich in het bijzonder op over de verheerlijking van *Pallieter*. Timmermans' roman was namelijk een artistieke miskleun en op zedelijke gronden nog eens behoorlijk dubieus ook. Als eerbetoon aan De Clercq was het geschenk volgens Joris dan ook een potsierlijke vergissing:

Hadde men den dichter een slag en een spuw in 't volle gelaat gegeven, men zou hem minder hebben beleedigd dan door die opdracht, door dit op één lijn stellen met *Pallieter*. Want als er ooit, in onze moderne Vlaamsche letterkunde, een onsamenhangend, een futloos, een onnatuurlijk, een opgeschroefd, een tingeltangelend, en bovendien een bijzonder een zedeloos boek werd geschreven, is 't wel dit.

Pallieter zelf is een onbestaanbaar wezen. Hij belichaamt ogenschijnlijk het volle, overbortelende [sic] leven, doch is, in fysiek beeld vastgelegd, als een man met onmatigen zwadderbuik en belachelijk klein hoofd. Alles voor 't vleesch geen zier voor de hersens. Die vent doet niets dan genieten, eten, vreten, drinken, zuipen, de dagen beginnend met het overladen van zijn maag en ze eindigend met het vertroetelen van zijn lijf. De geest, dien de schrijver hem bijwijlen verleent, is gekunsteld, vloekt tegen de daden van zijn lichaam. [...]

Zeg, De Clercq, laat ge 't u welgevallen, dat men u vergelijkt aan, ja u de incarnatie heet van dien vuilaard?

Gij, belichaming van *Pallieter*? Die onbestaanbare, die doorzopene, die geile, die meer dan dwaze, uw verzinnebeelding? Neen, De Clercq, zoo slecht dachten wij, passivisten, u nog niet.³¹

Of zulke boodschappen Timmermans onder ogen zijn gekomen, is niet bekend. Het is zeker niet onwaarschijnlijk: het loyaal-flamingantische sluikblad werd verspreid op gemiddeld tienduizend exemplaren en voorkwam zo met succes een activistisch monopolie op Vlaamsgezindheid.³² Maar de kritiek in de clandestiene pers heeft het activistische vuur bij Timmermans alleszins niet getemperd. Enkele maanden na de verschijning van *Pallierter* aanvaardde hij het voorzitterschap van de Lierse afdeling van Volksopebeuring, een met Duits geld gefinancierde hulporganisatie. Op 4 februari 1917 nam hij deel aan de 'Nationale Vlaamse Landsdag' in Brussel, waar de (eerste) Raad van Vlaanderen werd opgericht.³³ Vanaf september 1917 woonde Timmermans in Lier op regelde basis de maandelijkse vergaderingen bij van het Vlaamsch Aktivistisch Propagandakomitee – onder meer René de Clercq, Jef van Extergem, Antoon Jacob en August Borms traden er op.³⁴ Op 25 januari 1918 zou hij in dit gezelschap een lans breken voor de invoering van Vlaamse postzegels.³⁵ Intussen was Timmermans volop bezig met het boek waarin hij zijn literaire vernuft ten dienste wilde stellen van zijn politieke overtuiging: *Boudewijn*.

Afb. 4 Enkele activisten ontvangen de schrijver Pol de Mont (1857-1931) in het Lierse begijnhof op 29 juli 1917. Van links naar rechts: Karel de Winter, Frans Boogaerts, Felix Timmermans, Pol de Mont, Ernest de Weert en Vital de Vogelaere (collectie Letterenhuis).

Een afwasmeid in het franskiljonse huishouden

Naar Felix Timmermans later beweerde, ontstond het idee voor *Boudewijn* toen hij op 11 oktober 1917³⁶ in Antwerpen een toespraak bijwoonde van Jef van Extergem. De negentienjarige extreemlinkse militant en activist maakte grote indruk op hem:

Ik had [...] een meeting bijgewoond, waar Jef van Extergem gesproken had over een thema, zowat in de aard van 'Debout les damnés de la terre'. Hij had uitgeweid over onze verdrukking als Vlaming en als mens en het leek me dat we allemaal zo een brave gewillige ezels waren. Die gedachte liet me niet meer los, ik stak *Anne-Marie* [de roman waar Timmermans al enige tijd aan werkte en die uiteindelijk pas in 1921 zou verschijnen, KA] in het dak en zette me aan 't schrijven.³⁷

Nu hij openlijker dan ooit propagandistische paden zou bewandelen, greep Timmermans voluit naar de Reynaerttraditie. Voor de schrijver leed het geen twijfel: de oude vos was niet alleen 'schitterend [...] blijven blinken door de eeuwen heen', hij had het Vlaamse volk lange tijd ook 'verpersoonlijkt'.³⁸ Het probleem was volgens de Lierse auteur dat het Vlaamse volk in het moderne België al zijn 'verrukkelijke Reynaerthoedanigheden' had verloren. Timmermans:

Ja, vroeger was ons volk een Reynaert de Vos, vol listen en fijne knepen die de groten en de machthebbenden door zijn talent tot schande en schaamte wist te brengen. Dat was helaas vroeger zo. Vroeger was ons volk een vrij volk dat lachte met vreemde wetten en alleen op zijn eigen kracht rekende en met grote reden! Maar die schone dagen zijn lang, lang voorbij. Ons volk is geen Reynaert de Vos meer, dat opene, vrije volk dat lachte met andermannens wetten, dat listig en lustig was, en liever in zijn hemd door de bossen liep dan als bepluimde lakei aan de knelling van het Koningshof te leven. Ons volk heeft zijn eigen vijand in het huis gehaald, 't heeft zich laten binden en knechten door lelijaarts en Franskiljons, en 't is zo ver gekomen dat het nu fier en trots is als een knecht, als afwasmeid in het franskiljonse huishouden te mogen dienen.

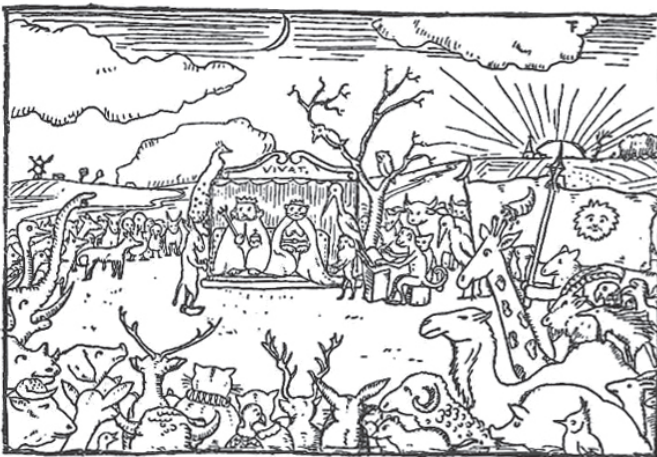
Toen Timmermans zich in het najaar van 1917 voornam om een dieren-epos te schrijven waarin hij de positie van de Vlamingen in België zou hekelen, vroeg hij zich dan ook allereerst af: 'kan ik het Vlaamse Volk nog als Reynaert

laten optreden?'. 'Nee', dat kon de auteur tot zijn grote spijt niet meer. Daarom ging hij op zoek naar een ander dier dat de Vlaming wel nog kon verzinnebeelden. Hij kwam uit bij de ezel, het beeld dat hem naar eigen zeggen te binnen was geschoten bij de lezing van Jef van Extergem. Timmermans:

Ik zocht heel de ark van Noë af, van mug tot olifant en daar kwam hij te voorschijn, de grauwe, goedige, koppige, sterk, soms listige als hij wil, de langoor, de Ezel. Dat was hem die ik hebben moest, de verworpene die niet meer voelt dat hij verworpen is en gelaten is in zijn lot! Maar als hij wil... ach, als hij wil!...³⁹

Timmermans doopte zijn langoor Boudewijn, naar de nogal sullige ezel die een bijrol speelt in *Reynaerts historie*.⁴⁰ Het product van zijn inspiratie werd *Boudewijn*, een berijmd dierenverhaal over de onderdrukking van het Vlaamse volk. Het zit vol toespelingen op de Eerste Wereldoorlog en hoe die de communautaire spanningen op de spits dreef aan het front en in het bezette België. Terwijl Timmermans zich in het nog voor de Eerste Wereldoorlog zo goed als afgeronde *Pallietier* op de valreep had ingehouden, ging hij nu met *Boudewijn* ronduit de staatsgevaarlijke toer op. Toch bleef de politieke boodschap finaal allegorisch versleuteld.

'Ik eisch recht'

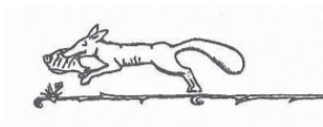

Afb. 5 Boudewijn smeekt koning Nobel om zijn vrijheid. Illustratie Felix Timmermans.

In lijn met de middeleeuwse Reynaertepiek troepen aan het begin van *Boudewijn* alle dieren samen rond Nobel. Met zijn echtgenote Leoninne is deze ook wel Lioen genoemde koning van de dieren uit Parijs op bezoek in Nethentater.⁴¹ Het gebied dat vanwege enkele topografische verwijzingen goed herkenbaar is als Lier en omstreken,⁴² staat onder het gezag van Nobels leenheer Courtois, een poedel die zich minstens zo verwaand gedraagt als het gelijknamige hondje uit *Van den vos Reynaerde*. Alle onderdanen uit Nethentater dagen op, behalve Reynaert de vos en Boudewijn de ezel. De eerstgenoemde is vogelvrij verklaard – ‘door hetgeen hij had misdreven / lijk men reeds van vroeger weet’,⁴³ praat de verteller de lezer nog snel even bij over het lot van de vos. Als slaaf in dienst van Courtois is de ezel dan weer niet uitgenodigd op de feestelijke plechtigheid. Hij zit gekluisterd te kniezen tot hij zich door de aanzwellende uitgelatenheid van de fuifbeesten zo gekrenkt voelt dat hij van woede uit zijn boeien breekt en zich naar het feest begeeft. Staande voor de vorst betoogt hij dat het zo niet langer kan en eist hij zijn vrijheid op. De koning wil echter van zijn verzuchtingen niet weten zolang Reynaert de vos Nethentater blijft terroriseren. Soeverein spreekt hij de ontevreden ezel toe:

Boudewijn, maak u niet moe,
 ’t is nu geenen tijd om klagen,
 want zoolang de Reynaertplage
 onzen vrede blijft verstoren,
 wil ik geene klachten hooren.
 Slechts nadat hij is gevangen
 en te Gent is opgehangen,
 zal ik weer mijn oor verleenen,
 heel gewillig, aan diegenen
 die soms niet tevreden zijn.⁴⁴

Wanneer Reynaert ’s anderendaags een pladijs steelt en een niet nader gedefinieerde ‘vuiligheid’ begaat, is voor Courtois de maat vol.⁴⁵ Hij sommeert de dieren uit Nethentater om voor eens en voor altijd af te rekenen met de brutale vos. Niemand lijkt zich geroepen te voelen tot Boudewijn naar voren stapt.

Afb. 6 Reynaert steelt een pladijs. Illustratie Felix Timmermans.

Hij is bereid om de publieke vijand nummer één uit te schakelen, maar in ruil voor zijn moed en offervaardigheid eist hij zijn vrijheid. Dit vindt Courtois zo aanmatigend dat hij zijn slaaf bijna naar de keel vliegt. Courtois' trouwe hovelingen Tijaert de kat, Bruin de beer en Isengrijn de wolf kunnen echter op het nippertje een handgemeen voorkomen. Na wat heen-en-weergeroep besluiten de dieren om het advies in te winnen van hun intussen alweer naar Parijs vertrokken koning. Deze stuurt inderhaast een bode naar zijn buitengoed om te laten verkondigen dat 'recht en huld' en eer' toekomen aan 'dengeen die Reynaert doodt'.⁴⁶

In de overtuiging dat de vrijheid nu inderdaad wenkt, trekt Boudewijn eropuit om de vermaledijde vos te liquideren. Daarin lijkt hij ook te slagen. Hij verrast Reynaert in zijn slaap, verkoopt hem enkele ezelsstampen en laat hem voor dood achter. Triomfantelijk keert Boudewijn naar Courtois terug om loon naar werk te vragen. De lokale heerser lacht de ezel echter in zijn gezicht uit. Het koninklijke besluit rept wel van recht en eer, maar niet van vrijheid! De ezel is, zoals dat heet, met een kluitje in het riet gestuurd. Als hij wat later Courtois deels uit frustratie deels uit zelfverdediging een oplawaai verkoopt, wordt hij zelfs tot de galg veroordeeld.

De eerste hoofdstukken van *Boudewijn* nodigen uit om de tekst te interpreteren als een politieke allegorie. Boudewijn verbeeldt de Vlaming die wordt verdrukt en gekleineerd in het Franstalige België. De vazal Courtois staat model voor de achterbakse franskiljon, die zich verrijkt ten koste van de Vlaming. Graaf Tijaert gedraagt zich als een typisch verfranst kasteelheertje, Bruin als een gezette *selfmade* kapitalist. Isengrijn, 'met kale kruin' en intussen 'oblaat' in het klooster van Westmalle,⁴⁷ lijkt dan weer de hypocrisie van de clerus te belichamen – de kerkelijke gezagdragers, in het bijzonder de om zijn Vlaamsvijandigheid bekendstaande kardinaal Mercier, werden door de activisten verwenst. Rechtstreekse verwijzingen naar de figuur Mercier in *Boudewijn* liggen echter niet meteen voor het oprapen.

In de meer beminnelijke maar weinig standvastige, ijdele en al evenzeer opportunistische Nobel valt Albert I te herkennen, de Belgische vorst die voor de Eerste Wereldoorlog enig begrip voor Vlaamse 'grieven' had gedemonstreerd en op grond daarvan in Vlaamsgezinde kringen op handen werd gedragen. Albert I was per slot van rekening de eerste koning geweest die bij zijn aantreden aan het hoofd van het land in 1909 de eed in het Frans én het Nederlands had afgelegd.⁴⁸ En bij het uitbreken van de oorlog had hij zijn Vlaamse onderdanen opgezweept door hun voor te houden: 'Gedenk de Slag der Gulden Sporen!'.

Boudewijns bereidheid om in ruil voor zijn vrijheid te vechten tegen Reynaert vertoont natuurlijk een opmerkelijke gelijkenis met de bereidheid van de Vlaming om in augustus 1914 het aan zijn neutraliteit gehechte vaderland te verdedigen tegen de Duitse troepen. Ook die Vlaming, of tenminste de overtuigde flamingant, was doordrongen van de idee dat hij door de vervulling van zijn vaderlandse plicht na de oorlog aanspraak zou kunnen maken op enkele van zijn eisen. In het geval van de Vlaming ging het in de eerste plaats om een Vlaamse hogeschool, meer in het bijzonder om de vernederlandsing van de universiteit in Gent.⁴⁹ De auteur van *Boudewijn* lijkt evenwel te willen suggereren dat van de tegemoetkomingen die vadertje staat in 1914 in het vooruitzicht had gesteld, niets terecht zou komen. Daarom moet het loyale, zogenaamd passivistische standpunt dat de Vlaamse beweging in 1914 had gehuldigd, worden opgegeven. Timmermans tracht met andere woorden via zijn allegorie een draagvlak te scheppen voor het activisme, oftewel de overtuiging dat Vlamingen van de oorlogssituatie gebruik kunnen én mogen maken om oude eisen met behulp van de bezetter te realiseren.⁵⁰ Voorts weerklinken in de verzen van de ezel motieven uit de retoriek van de frontbeweging, een groep Vlaamse, overwegend katholieke intellectuelen die zich achter het IJzerfront verzette tegen de Franstalige dominantie in het Belgische leger. ‘Ik eisch recht, ik wil mijn recht, / waar ‘k nu jaar en dag voor vecht!’, schreeuwt Boudewijn bijvoorbeeld tegen Courtois nadat die hem heeft verraden.⁵¹

Timmermans drijft zijn activisme ver. Het opvallendst is dat hij de Duitsers in zijn allegorie niet eens meer als de vijand van de Vlaming afschildert. Dit komt tot uiting als de ezel zijn toekomstige slachtoffer Reynaert besluipet en net voor de aanslag zijn geweten opspeelt:

’s Ezels hart begon te beven.
 Nu moest hij om vrij te leven
 iemand anders ‘t hert inslaan!
 ‘Wat mij Reynaert heeft misdaan
 moet ik zuigen uit mijn duim.
 ‘k Ken hem noch van haar of pluim.
 En nu is ‘t mij bitter leed,
 want wat ik ga doen is wreed [...].⁵²

Deze verzen stellen het leed dat door de Pruisische strijdmacht was aangericht – de vele burgerslachtoffers, de verwoestingen en deportaties – wel erg lichtzinnig voor als een Belgisch (en geen Vlaams) probleem.

Niet minder opmerkelijk is het feit dat Timmermans bij de gunstige reputatie van Albert I vileine kanttekeningen plaatst. Weg is de heroïek rond de ‘koning-soldaat’. Weg is ook het vertrouwen in de vorst dat de Frontbeweging op 11 juli 1917 nog uitdrukkelijk, zij het ook misschien wel wat met de moed der wanhoop had onderstreept in haar ophefmakende ‘Open brief aan de Koning der Belgen, Albert I.’⁵³ Tot lang na de oorlog zouden de meeste Vlaamsgezinde frontsoldaten loyaal blijven aan hun opperbevelhebber.⁵⁴ Tussen een kleine, maar erg militante kern van flaminganten aan weerskanten van het front voltrok zich echter wel degelijk een vertrouwensbreuk met Albert I.⁵⁵ Het heeft er alle schijn van dat Timmermans tot die militante kern moet worden gerekend. Eind 1917, begin 1918 suggereert hij in *Boudewijn* namelijk al dat als het erop aankomt, die hele Albert even weinig te vertrouwen is als de vazallen die in Le Havre de Belgische regering uitmaken. ‘Ik heb in uw woord geloofd’, stamelt Boudewijn nadat hij Nobel zijn beloftes hoort intrekken.⁵⁶ De implicatie is duidelijk: het vertrouwen in de vorst is grondig beschaamd.

Van allegorie tot wraakfantasie

De plot van Timmermans verzenepos wordt wat ingewikkelder als blijkt dat Reynaert de aanslag van Boudewijn heeft overleefd. De ezel heeft hem weliswaar lelijk te grazen genomen, maar de vos herstelt en holt al gauw weer achter nieuwe prooien aan. Tijdens een achtervolging op de haas Witgat – een zoon van Cuwaert –, raakt hij echter in een klem verstrikt. Zo kan Reynaert alsnog gevangen worden genomen en voorgeleid bij koning Nobel. Reynaert zou echter geen Reynaert heten als hij niet een manier vond om zich uit deze netelige situatie te kletsen. Zoals in de middeleeuwse verhalen speldt hij Nobel het een en ander op de mouw. Hij maakt hem wijs dat Boudewijn de échte koning is van de dieren, omdat de ezel goud kan schijten en zo een fortuin zal vergaren dat dat van Nobel verre zal overtreffen. De koning is opgetogen over Reynaerts informatie en schenkt hem in ruil zijn vrijheid.

Afb. 7 Ezeltje-strek-je: op aangeven van Reynaert spiegelt Boudewijn koning Nobel voor dat hij goud kan ‘schijten’. Illustratie Felix Timmermans.

Boudewijn, die de list van vos heeft gehoord, besluit het spel mee te spelen. Hij geeft toe dat zijn spijsverteringstelsel goud kan aanmaken, maar, zo legt hij de koning uit, het lukt alleen als enkele voorwaarden zijn vervuld. Zo heeft hij allereerst een afgehakte hondenstaart nodig. Met dat object moet hij vervolgens in de buurt van Wittenberg het lancia-christikruid opeten. Pas als hij na het verorberen van deze kortstondig bloeiende, lansvormige varen de juiste toverformule uitspreekt, zal Boudewijn kunnen transformeren in een heus ezeltje-strek-je.

Intussen is de politieke allegorie uit de eerste hoofdstukken overgegaan in een wraakfantasie. Net als de oorspronkelijke Reynaertepiek bevat die de nodige gruwelijkheden en obsceniteiten. De eerste die eraan moet geloven is Courtois. Boudewijn laat zijn gezworen tegenstander kaalscheren en verzoekt nadien om diens voor het slagen van de missie onmisbare staart. 'O mon Dieu, à quoi sert ma pauvre queue!' kermt de wufte poedel als zijn staart wordt afgesneden.⁵⁷ 'Queue' betekent naast staart ook pik en beide betekenissen resoneren ongetwijfeld mee in deze scène.

Afb. 8 De pedante poedel Courtois moet het voortaan zonder staart stellen. Illustratie Felix Timmermans.

Verblind door hebzucht laat Nobel Boudewijn naar Wittenberg vertrekken mét de staart van Courtois. Omdat hij het zaakje toch niet helemaal vertrouwt, stuurt de koning Tijbaert, Isengrijn en Bruin met de ezel mee. Dat geeft Boudewijn de kans om zich ook op deze berekende hielenlikkers te wreken. Eerst slaagt hij erin om Bruin en Isengrijn op te zetten tegen Tijbaert. Ze slaan aan het vechten en daarbij laat de kater het leven, maar niet voordat hij de neus van de wolf heeft afgebeten. Daarmee is meteen een tweede tegenstander van Boudewijn gecastreerd. Want dat de geschonden 'neus' met een ander lichaamsdeel kan worden verbonden, blijkt wel uit de verzen waarmee Boudewijn de onfortuinlijke wolf troostend toespreekt:

Gij die koost het geestlijk leven
zult er toch niet veel om geven
of vermaagren van verdriet,

of g'een neus bezit of niet!
 Toen ik over een paar dagen
 mijne vrijheid kwam te vragen
 hebt ge mij dan niet gezeid:
 'Dat is almaal ijdelheid?'
 En nu vloekt ge lijk een geus
 om een nutteloozen neus!⁵⁸

Bovendien verbindt Boudewijn de neus van de wolf uitdrukkelijk met de staart van Courtois: 'Weent gij soms dan om de staart / van Courtois, die goud vergaart?'.⁵⁹ Het is aannemelijk dat Timmermans in deze passage bewust de dialoog opzoekt met de oudere Reynaertverhalen.⁶⁰ Zoals bekend zet Tybaert in *Van den vos Reynaerde* zijn tanden in het klokkenspel van een seksueel actieve pastoor, die er een van zijn testikels bij verliest. In latere, gekuiste versies van de oorspronkelijke tekst werd het geslachtsorgaan van de pastoor vervangen door andere lichaamsdelen, soms een been of een oog, maar verreweg het vaakst diende de neus als eufemisme.⁶¹ De scène herinnert voorts aan het einde van *Reynaerts Historie* waar Reynaert met de wolf Isengrijn een gevecht op leven en dood moet voeren en de wolf het moet bekopen met enige schade aan zijn kroonjuwelen.

Bruin, die in tegenstelling tot de wolf ongeschonden uit het gevecht met Tijbaert komt, maakt zich meester van de hondenstaart en trekt dan alleen richting Wittenberg. Daar zal hij uitvoeren wat Boudewijn hem heeft ingefluisterd:

Heeft men eens die plaats bereikt
 dan zal men in 't kruid gaan zitten
 en met 't staartje in d'handen bidden:
 'Hokus, Pokus, Knapzak samen
 Help mij zevenzeshoek, Amen!'
 Als men dan eens lekker eet
 van dit kruid heeft men het beet
 en dan legt men 't schoonste goud
 dat men ooit heeft aangeschouwd!⁶²

Bruins belevenissen in Wittenberg kan de lezer slechts vermoeden. Hoe de beer met zijn billen *in* de lansvormige varen gaat zitten, friemelend met de hondenstaart tussen zijn voorpoten, en vervolgens het puntige kruid opeet,

wordt immers niet beschreven. Wel beschreven wordt de woede van Nobel als de vorst van Isengrijn het verraad van Boudewijn ter ore komt:

toen sprong Nobel van zijn troon,
trok zijn baard uit, brak zijn kroon,
vloekte zweerde, riep en brulde,
dat de schrik eenelk vervulde
en de kleinen hun behoud
zochten in het dichte woud.⁶³

Zo heeft Boudewijn zich kunnen wreken op al wie hem heeft dwarsgezetten. Alleen Reynaert, die om zijn eigen hachje te redden de ezel even in moeilijkheden bracht, ontspringt de dans, maar dat strookt natuurlijk met de verwachting van de lezer.

Als klap op de vuurpijl heeft Boudewijn mooi zijn eigen vrijheid veroverd. Courtois druipt namelijk af naar Parijs, de staart nog slechts spreekwoordelijk tussen de benen. Nethentater blijft achter zonder gezagsdrager. Boudewijn trekt het zich niet aan. Hij besluit zijn vrijheid ten volle te benutten en de wijde wereld in te trekken:

Wel in deze jonge dagen
als de hemel openklaart,
als Gods asem huivrend vaart
onder d'aarde, door de lucht,
als het bos van groeikracht zucht,
als al 't leven dezer aard,
mint en koppelt, teelt en baart,
als een elk en al wat leeft
van het nieuwe leven beeft,
trok met opgeheven snuit
Boudewijn ons landschap uit
en ging met verfrischt gemoed
een nieuw leven te gemoet!⁶⁴

Hiermee verdwijnt Boudewijn uit beeld zoals Pallieter hem dat al voordeed in Timmermans' romandebuut.

Boudewijn als neo-aktivist

Timmermans zou aan *Boudewijn* begonnen zijn nadat hij op 11 oktober 1917 een lezing van Jef van Extergem had bijgewoond. Als de herinnering van de auteur klopt, dan moet zijn satirische dierenepos bijzonder vlot tot stand zijn gebracht, want al in november 1917 bracht *De Nieuwe Gids* het eerste hoofdstuk. De zeven daaropvolgende hoofdstukken van *Boudewijn* verschenen in evenveel afleveringen tot oktober 1918 in *De Nieuwe Gids*. De auteur overdreef dus niet toen hij op 24 oktober 1917 in het Nederlandse *Algemeen Handelsblad* liet optekenen dat hij werkte zodat 'de krullen eraf vliegen'. 'Ik schrijf veel', aldus nog de auteur van *Pallieter*, 'het eene is niet afge oogst of ander koren rijst weer uit den grond'.⁶⁵

De keuze om zijn dierenepos in Nederland in druk te geven, nota bene in een periodiek die in de eerste plaats een publiek van verrijfde lezers bediende, verbaast. Als Timmermans de Vlaming wilde wakker schudden en inspireren tot activisme, waarom koos hij dan niet voor publicatie in het bezette België en voor een medium met een volkser bereik? De overweging dat hij de nodige afstand tegenover de collaborerende pers wilde bewaren, is weinig plausibel. De auteur had zich sinds de herfst van 1916 immers verregaand met het activisme geassocieerd. Vermoedelijk wilde Timmermans, ondanks zijn politieke engagement, vooralsnog voorrang geven aan het verzorgen van zijn artistieke reputatie. Dat valt in feite ook af te lezen aan *Boudewijn* zelf, dat bepaald geen platte propaganda was, maar, zoals gebleken, een tekst die een gesofisticeerde dialoog met de Reynaertraditie aanknoopt en voor optimaal plezier minstens enige belezenheid veronderstelt. Dat *Boudewijn* in ieder geval een volwaardig onderdeel moest vormen van zijn nog prille oeuvre bewijst het feit dat Timmermans zijn dierenepos op 17 oktober 1918 bezorgde aan P.N. Van Kampen en zoon, de Amsterdamse firma die na *Pallieter* ook *Het Kindeken Jezus in Vlaanderen* had gepubliceerd en zich zo stilaan opwierp als de vaste uitgever van Timmermans.

Het een en ander wil niet zeggen dat Timmermans de politieke betekenis van zijn geschrift van ondergeschikt belang vond. De strekking ervan wilde hij waarschijnlijk meer ruchtbaarheid geven via lezingen en publieke optredens. Zo weten we dat Timmermans zijn *Boudewijn* nog tijdens de oorlog ten gehore heeft gebracht. In maart 1918 las hij drie hoofdstukken uit zijn dierenepos voor in Ons Vlaamsch Huis in Leuven. Hij beleefde er naar verluidt het nodige plezier aan en zijn optreden kreeg ook weerklank in de pers: 'Timmermans had er zelf deugd van dit voor te lezen, die vlug berijmde reekens, 't was als een

schittering van geest en satire, 't was alles vinnige, bijtende spot, er ligt daarin de ziel en de geest van een volk....'⁶⁶

Dat Timmermans *Boudewijn* na oktober 1918 niet verder heeft kunnen promoten via optredens, tenminste niet in Vlaanderen, had te maken met de nederlaag van de centrale mogendheden die zich al met al nog betrekkelijk plots aftekende in de zomer van 1918. De fronten in Italië, Macedonië en Turkije bezweken onder aanhoudende militaire druk van de geallieerden en algehele oorlogsmoeheid. Na een geweldig voorjaarsoffensief implodeerde ook het Duitse leger. Vanaf augustus werd het teruggedreven. Niemand twijfelde dan nog aan de afloop van de oorlog. Aan de vooravond van de wapenstilstand waren Belgische troepen opgerukt tot Gent. Net als vele andere activisten zou Timmermans het officiële einde van de oorlog niet afwachten. Op 9 november 1918 reisde hij naar Nederland.⁶⁷ Een jaar later blikte Timmermans in *Ons Vaderland* laconiek terug op deze vlucht: 'ik was voorzitter van Volksopbeuring in Lier, de bazen daar waren nogal gebeten op mij en daar ik geen vriend ben van gouvernementshotels, ben ik maar liever naar Holland gekomen.'⁶⁸ Hij kwam uiteindelijk terecht in Scheveningen bij Den Haag, waar hij meer dan een jaar zou verblijven in afwachting van de afhandeling van zijn dossier in België.

Intussen aanvaardde in datzelfde Holland de firma Van Kampen *Boudewijn* voor publicatie. Nadat Timmermans in de winter van 1918 nog illustraties bij de tekst had vervaardigd, verscheen het boek in juni 1919, in een inmiddels sterk gewijzigde politieke context.⁶⁹ De oorlog was voorbij. In de spiegelzaal van het kasteel van Versailles ondertekende Duitsland op 28 juni 1919 het verdrag dat de verliezer van het conflict herstelbetalingen en gebiedsinperking oplegde. In België was de strafrechtelijke vervolging van activisten nog volop aan de gang. De staat van beleg, tijdens welke activisten moesten worden voorgeleid bij de krijgsraad, was eind april 1919 voorbij. Maar dat betekende niet dat de activisten vrijuit gingen. Voortaan werden ze voor assisenhoven gedaagd – dit rechtscollege veroordeelde onder meer August Borms, René de Clercq en Pieter Tack ter dood, Jef van Extergem tot twintig jaar dwangarbeid en Wies Moens tot vier jaar cel.⁷⁰ Op 8 mei 1920 werd Reimond Kimpe, eveneens door het hof van assisen, ter dood veroordeeld, met een boete van 300.000 Belgische frank erbovenop.⁷¹ Op zaterdag 22 mei 1920 werd Kimpe zelfs op de Brusselse Grote Markt 'bij verstek' terechtgesteld, samen met onder meer Lucien Brulez en Arthur Claus.⁷² Ook Antoon Thiry, die andere kompaan van Timmermans, werd ter dood veroordeeld.⁷³

Afb. 9 Twee dagen voor op 11 november 1918 de wapenstilstand werd afgekondigd, vluchtte Felix Timmermans net als vele andere activisten naar Nederland. Tijdens zijn zelfgekozen ballingschap, die meer dan een jaar zou duren, ontwikkelde hij een netwerk van Nederlandse vrienden en zou hij diverse optredens verzorgen in het hele land. Deze foto is in 1919 genomen in Venlo voorafgaand aan een optreden van Timmermans. Foto: Bernard Janssens (collectie Letterenhuis).

Met Felix Timmermans liep het anders af. Op 13 mei 1919 werd hij met 23 andere Lierse activisten op beschuldiging van ‘activisme, délation en défaitisme’ door het parket van Mechelen ingeschreven in het notitieregister – wellicht was er dus proces-verbaal opgemaakt. Onder de verdachten bevonden zich ook Reimond Kimpe en Antoine Thiry. Over deze zwaarwichtige dossiers verklaarde het parket zich echter onbevoegd en hun zaak werd zoals gezegd in behandeling genomen door een assisenhof. De zaak Timmermans werd door het parket van Mechelen doorverwezen naar de rechtbank van eerste aanleg, maar die besloot op 5 december 1919 om de voortvluchtige auteur buiten vervolging te stellen (samen met Lambert Stevens, de socialistische activist uit Lier die Timmermans naar de lezing van Van Extergem had meegetrouwd).⁷⁴

Dat het voor activisten in correctionele rechtbanken niet altijd zo gunstig uitdraaide, bewijst het geval Gaston Burssens. Op dezelfde dag dat Timmermans door de rechtbank van Mechelen buiten vervolging werd gesteld, werd deze jonge dichter door dezelfde rechtbank veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf en vijfhonderd frank boete voor verklikking ('dénonciation méchante à l'ennemi').⁷⁵

Tegen Kerstmis 1919 bereikte Timmermans het verlossende bericht dat hij met een gerust gemoed naar België kon terugkeren.⁷⁶ Op 6 april 1920 lieten Timmermans en zijn vrouw zich opnieuw inschrijven in het bevolkingsregister van Lier.⁷⁷ Waarom hij er al met al zonder kleerscheuren vanaf kwam, is voornog onduidelijk. Timmermans' advocaat Frans Custers had naar verluidt een grote rol in de goede afloop van de zaak en voorts zouden interventies van de socialist Camille Huysmans en de kunstschilder Isidoor Opsomer in het voordeel van de schrijver hebben gespeeld.⁷⁸ Of de intussen bijzonder populaire status van de auteur van *Pallieter* ook heeft meegespeeld, zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

Minstens zo opmerkelijk als de buitenvervolginstelling van Timmermans is dat zijn werk gewoon vrij verkrijgbaar bleef in België, niet alleen *Pallieter* (achtste druk intussen), *Het Kindeke Jezus in Vlaanderen* en de in 1919 verschenen novelle *De zeer schone uren van juffrouw Symforosa, begijntje*, maar ook *Boudewijn*. De Nederlandsche Boekhandel in Antwerpen verspreidde dit bepaald onpatriottische boek zonder problemen. Over de diepere betekenis van de tekst bestond nochtans weinig onzekerheid. De aan het begin van de oorlog naar Baarn gevluchte dichter Karel van den Oever had *Boudewijn* in het Nederlandse katholieke dagblad *De Tijd* al geduid als het 'zinnebeeld van den Vlaamschen Yzer-soldaat'. Hij sprak bij die gelegenheid ook de wens uit om dit boek in Vlaanderen 'als goedkoope volksuitgave' te verspreiden. 'O, het staatsgevaarlijke!' verkneukelde hij zich al bij voorbaat.⁷⁹

Een stuk explicieter nog was de oud-fronter Filip de Pillecyn, die in een niet ondertekende bijdrage aan *Ons Vaderland* de Belgische staatsveiligheid provokeerde door 'de geheime zin' te ontraadselen 'van het nieuwe werk van de staatsgevaarlijke Felix Timmermans uit Lier, schrijver van *Pallieter*, van 't Kindeken Jezus in Vlaanderen en andere niet Belgische boeken'. '[A]ls men [...] hoort dat Boudewijn de ezel bij Courtois slavendienst verrichten moet en werken van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, dan gaat men dubben en denken: zou Boudewijn soms de Vlaming zijn? Zou je niet haast gaan denken dat Boudewijn een... neo-aktivist is?' De Pillecyn sprak de (gespeelde) vrees

uit dat dit boek 'veel onheil' zou aanrichten in Vlaanderen, vooral ook omdat de auteur met *Pallieter* intussen vele lezershartten had veroverd: 'Daarom, heren van de Veiligheid, *un bon mouvement!* Sla *Boudewijn* in de ban en help aldus mee aan zijn verspreiding in Vlaanderen. Boudewijn verdient het ten volle!!!'.⁸⁰

Het ziet er niet naar uit dat de staatsveiligheid zich veel gelegen liet liggen aan het ongevraagde advies van De Pillecyn. Zoals inmiddels is gebleken zou de staatgevaarlijke Timmermans nauwelijks enkele maanden later naar België kunnen terugkeren. Zijn *Boudewijn* is een van de minst populaire titels uit zijn oeuvre gebleken. Het boek beleefde in 1919 weliswaar nog een herdruk, maar daarna duurde het tot 1930 voordat het opnieuw in omloop werd gebracht. Nadien verscheen Timmermans' activistische dierenepos alleen nog in 1992 als een onderdeel van diens door het Davidsfonds verzorgde *Verzameld Werk*. De auteur had na de Eerste Wereldoorlog nog roem en waardering geoogst met onder meer *Boerenpsalm* (1935), maar in het collectieve geheugen zou hij toch voor alles bekend blijven als Felix die *Pallieter* maakte.⁸¹

BIBLIOGRAFIE

- ♦ Kevin Absillis, "Lot er ons de sijs van aflakke". Bij de honderdste verjaardag van *Pallieter*', in: Felix Timmermans, *Pallieter*, Antwerpen, 2016, p. 221-286.
- ♦ Marnix Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijl Uilenspiegel*, Antwerpen, 1998.
- ♦ Michel Deckers, 'De strafrechtelijke vervolging van het activisme. Deel I: Het wettelijk kader', in: *Wetenschappelijke tijdingen*, (2002) 3, p. 156-178.
- ♦ Michel Deckers, 'De strafrechtelijke vervolging van het activisme. Deel II: De maatschappelijke invloed', in: *Wt*, (2002) 4, p. 191-211.
- ♦ Michel Deckers, 'De strafrechtelijke vervolging van het activisme. Deel III: De omvang. Besluiten', in: *Wt*, 62 (2003) 1, p. 22-31.
- ♦ Lo van Driel, *Een getekend leven. Reimond Kimpe*, Middelburg, 2016.
- ♦ Gaston Durnez, *Felix Timmermans. Een biografie*, Tielt, 2000.
- ♦ Herman van Goethem, *De monarchie en het 'einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II*, Tielt, 2008.
- ♦ Jan Goossens, *De gecastreerde neus. Taboes en hun verwerking in de geschiedenis van de Reinaert*, Leuven/Amersfoort, 1988 [Leuvense studiën en tekstuitgaven Nieuwe Reeks 8].

- Wim Gielen, 'Een vergelijking tussen de Reinaertversies van Stijn Streuvels', in: (red.) Rik van Daele & Piet Thomas, *De vos en het lijsternest. Jaarboek 2 van het Stijn Streuvels-genootschap*, Tielt, 1996, p. 87-116.
- Polleke van Mher [Felix Timmermans], 'Over "Een aanspraak tot de kinderen"', in: (red.) Louis Vercammen, *Eerste pennevruchten. Jaarboek van het Felix Timmermans-Genootschap*, Nijmegen-Brugge, 1977, p. 117-118.
- August Keersmaekers, *Het geluk van een schrijver. Felix Timmermans en zijn Pallieter*, Gent, 1999.
- August Keersmaekers, *Het geluk van een schrijver. Felix Timmermans en zijn Pallieter II. De teksten*, Gent, 2000.
- Guy Leemans, Raf Praet, Luc Vandeweyer & Frans-Jos Verdoodt (red.), "Alleen in u – o koning – geloven wij nog". *Open brieven van de Vlaamse Frontbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, 2017.
- Filip de Pillecyn, 'Pallieters Boudewijn. Een oproep tot de Veiligheid', in: (red.) Louis Vercammen, *Een mandeken vol bloemen. Jaarboek 1993 van het Felix Timmermans-genootschap*, Lier, 1993, p. 73-76. Oorspronkelijk verschenen in: *Ons Vaderland*, 1 augustus 1919.
- Marc Somers, 'Timmermans en het Liers activisme', in: (red.) Marc Somers, *Timmermans en het activisme. Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, Lier, 1991, p. 17-38.
- Marc Somers, 'René de Clercq en Pallieter', in: (red.) Marc Somers, *Eeuwig jonge Pallieter. Jaarboek 2016 van het Felix Timmermans-Genootschap*, Lier, 2016, p. 99-102.
- Felix Timmermans, *Boudewijn*, Amsterdam, 1919.
- Felix Timmermans, 'Lezing over Boudewijn', in: *Timmermans en het activisme. Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, 1991, p. 62.
- Felix Timmermans, *Pallieter*, Antwerpen, 2016.
- Lia Timmermans, *Mijn vader*, Brugge-Amsterdam, 1951.
- Dennis van Mol, '(persoonlijk ben ik er niet voor)'. *Over de moeizame doorbraak van de moderne -ismen en het ontstaan van een activistische tegentraditie in Vlaanderen, 1906-1933*, Antwerpen, 2017 [ongepubliceerd proefschrift].
- Daniel Vanacker, *Het activistisch avontuur*, Gent, 1991.
- Marcel van de Velde, *Geschiedenis der Jong Vlaamsche Beweging 1914-1918*, Den Haag, 1941.
- Louis Vercammen, *Vijftig jaar Pallieter*, Hasselt, 1966.
- Louis Vercammen, *Felix Timmermans. De mens – het werk*, Hasselt, 1971.
- Louis Vercammen, 'Het dierenpos Boudewijn', in: (red.) Louis Vercammen, *Een mandeken vol bloemen. Jaarboek 1983 van het Felix Timmermans-genootschap*, Lier, 1983, p. 77-91.
- Antoon Vrints, *Bezette stad. Vlaams-nationalistische collaboratie in Antwerpen tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Brussel, 2002.

• Lisanne Vroomen, 'Reynaert de vos in een Vlaams-nationalistisch jasje. Bewerkingen van Van den vos Reynaerde met een ideologische inslag', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 67 (2013), p. 177-196.

• Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974.

• Lode Wils, *Onverfranst, onverduits? Flamenpolitik, Activisme, Frontbeweging*, Kalmthout, 2014.

NOTEN

1 Timmermans [1919] 1991, p. 62.

2 Ibid. Lia Timmermans citeert in het portret van haar vader een vergelijkbare passage, zij het zonder bronopgave, cf. Timmermans 1951, p. 51-52.

3 Ibid.

4 Timmermans 2016, p. 25.

5 Ibid., p. 18.

6 Vgl. Keersmaekers 1999, p. 23.

7 Timmermans 2016, p. 10.

8 Van Mol 2017, p. 355-359. Daarnaast geeft Pallieters vertrek ook blijk van zin voor universele broederschap en nieuwsgierigheid naar andere culturen, vgl. Absillis 2016, p. 243-244.

9 Absillis 2016, p. 245.

10 Keersmaekers 2000, p. 60.

11 Vercammen 1966, p. 42.

12 Keersmaekers 2000, p. 87.

13 Dat er nog een redactieronde plaatsvond tijdens de oorlog lijkt weinig twijfel, vgl. Keersmaekers 1999, p. 214.

14 Durnez 2000, p. 82.

15 [Polleke van Mher] Timmermans [1906] 1977, p. 117.

16 Wils 2014, p. 101 e.v.

17 Ibid., p. 118.

18 Van Driel 2016, p. 60.

19 Somers 1991, p. 25.

- 20 Durnez 2000, p. 207.
- 21 In Van de Velde 1941, p. 19.
- 22 Somers 1991, p. 31.
- 23 'De droom aller Vlamingen' van Felix Timmermans verscheen op 8 december 1915 in *De Vlaamsche post*. Het stuk werd integraal afgedrukt in het *Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*.
- 24 Ibid.
- 25 'De Kerstmis van Vlaanderen' van Felix Timmermans verscheen op 30 december 1915 in *De Vlaamsche post*. Het werd eveneens integraal afgedrukt in het *Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*.
- 26 Durnez 2000, p. 223 en p. 236-238.
- 27 Wies Moens, 'Nog over het jongste werk van Felix Timmermans *Pallierter*', in: *Aula*, 15 mei 1918, p. 180-185, 181.
- 28 Jef van Extergem, 'Herdenking van den Guldensporenslag te Antwerpen', in: *Het Vlaamsche Nieuws*, 13 juli 1917, p. 1-2.
- 29 Somers 2016, p. 99.
- 30 Joris, 'Thalia-komedie!', in: *De Vlaamsche Wachter*, augustus 1917 (nr. 13), [p. 1-4], [3].
- 31 Ibid.
- 32 Vrints 2002, p. 185 en p. 291.
- 33 Tot de 36 gekozen leden van dit officieuze Vlaamse parlement behoorde Timmermans niet, wel zijn vrienden Thiry, Kimpe en Bogaerts.
- 34 Somers 1991, p. 35.
- 35 Durnez 2000, p. 262.
- 36 Overigens niet op 10 oktober 1917 zoals staat in Vercammen 1983, p. 77 en Durnez 2000, p. 253. Vgl. de aankondiging van deze voordracht in *Het Vlaamsche Nieuws* van 11 oktober 1917 en het uitgebreide verslag in dezelfde periodiek op 13 oktober 1917.
- 37 Anoniem, 'Bij de staatsgevaarlijke *Pallierter*. Interview met Felix Timmermans', in: *Ons Vaderland*, 10 november 1919. Afgedrukt in: *Timmermans en het activisme*, *Jaarboek Felix Timmermans-Genootschap* nr. 19, 1991, p. 59. (FT-Jaarboek, 1991, p. 59).
- 38 Felix Timmermans, 'Lezing over *Boudewijn*', in: (red.) Marc Somers, *Timmermans en het activisme. Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, Lier, 1991, p. 61-64, 62.
- 39 Ibid., p. 62.
- 40 Vgl. Vercammen 1983, p. 85. Stijn Streuvels liet in zijn 'Reinaertbewerking' uit 1907 eveneens een ezel met de naam Boudewijn opdraven, zie Gielen 1996, p. 98.

41 Voor mijn bespreking van *Boudewijn* maak ik gebruik van de eerste druk (Van Kampen, 1919) en neem ik de schrijfwijze over van de personages zoals ze in Timmermans' werk figureren. De auteur is wat het laatste betreft overigens zelf niet consequent – hij schrijft bijvoorbeeld zowel Tijbaert (p. 6) als Tybaert (p.12). Ik volg daarom de spelling van het eerste voorkomen van elke naam.

42 Vercammen 1983, p. 90.

43 Timmermans 1919, p. 2.

44 Ibid., p. 9.

45 Ibid., p. 11.

46 Ibid., p. 27.

47 Ibid., p. 6 en p. 13.

48 Van Goethem 2008, p. 63.

49 Vanacker 1991, p. 25-26.

50 Vgl. Vroomen 2013, p. 193.

51 Timmermans 1919, p. 33. Op deze overeenkomst werd al meermaals gewezen, o.a. door Vercammen 1971, p. 79.

52 Timmermans 1919, p. 29.

53 Zie Leemans e.a. 2017, p. 104-116.

54 Van Goethem 2008, p. 86.

55 Van Goethem 2008, p. 89.

56 Timmermans 1919, p. 42.

57 Timmermans 1919, p. 89.

58 Ibid., p. 106.

59 Ibid.

60 Goossens 1988, p. 67-68.

61 Ibid. p. 14, p. 24 en p. 99.

62 Timmermans 1919, p. 98.

63 Ibid., p. 109-110.

64 Ibid., p. 114-115.

65 Anoniem, 'Felix Timmermans', in: *Algemeen Handelsblad*, 24 oktober 1917 [avondblad], p. 2.

66 Anoniem, 'Felix Timmermans te Leuven', in: *Het Vlaamsche Nieuws*, 23 maart 1918. Met 'reken' wordt regels bedoeld. Dit verslag werd eveneens afgedrukt in *Gazet van Brussel* (22 maart 1918) en *Uilenspiegel van Leuven* (31 maart 1918).

67 Durnez 2000, p. 264.

68 Anoniem, 'Bij de staatsgevaarlijke Pallieter. Interview met Felix Timmermans', in: *Ons Vaderland*, 10 november 1919. Afgedrukt in: (red.) Marc Somers, *Timmermans en het activisme. Jaarboek 1991 van het Felix Timmermans-genootschap*, Lier, 1991, p. 56-60, 59.

69 Vercammen 1983, p. 78.

70 Vanacker 1991, p. 361-362.

71 Van Driel 2016, p. 85.

72 Zie Van Driel 2016, p. 86.

73 Vanacker 1991, p. 362.

74 Durnez 2000, p. 253.

75 De activisme-bestrafing door correctionele rechtbanken blijft om een mij onduidelijke reden onbesproken in Vanacker 1991 en Deckers 2002aa, 2002b en 2003.

76 In Durnez 2000, p. 278.

77 Durnez 2000, p. 278.

78 Wibo [José de Ceulaer], 'Felix Timmermans, Vlaams-nationalist (3)', in *'t Pallieterke*, 7 augustus 1986.

79 Karel van den Oever, 'Felix Timmermans' *Boudewijn*', in: *De Tijd*, 2 juli 1919.

80 De Pillecyn 1993 [1919], p. 76.

81 De auteur dankt Gaston Durnez voor zijn hulp bij de totstandkoming van dit artikel, Paul Wackers voor waardevolle leduurtips en Wendy Lemmens voor het nalezen van de tekst.